

تربیت در تئاتر دینی

• علی اکبر حلیمی

مدرس تئاتر - مشهد

کلید واژه:

تئاتر، تعزیه خوانی، نمایش های آیینی

اشاره

تئاتر یک هنر دینی، اعتقادی است، چرا که خاستگاه آن مراسم آئینی و مناسک مذهبی (نمایشی و نیایشی) بوده است. مصادیق روشن این مدعا در تمدن شرقی «مصر باستان»، در تمدن غربی «تئاتر یونانی»، و در ایران «تئاتر تعزیه خوانی» است. این اتفاق در میان سایر ملل شرقی و غربی نیز افتاده و در تاریخ هنر قابل جست و جو و دریافت است.

پرستش و نیایش نیاز اساسی و حیاتی بشر از بدو خلقت بوده است. این نیاز فطری در دوره ی پیش از تاریخ و قبل از پیدایش ادیان الهی، در قالب مراسم و مناسک آئینی، نمایشی و نیایشی تأمین شده است. در تاریخ ادیان بزرگ الهی هم چون مسیحیت و اسلام نیز، در باشکوه ترین مراسم مذهبی و دینی متجلی است.

تئاتر مصر در دوره ی باستان (حدود قرن ۶ پیش از میلاد مسیح(ع)) و در دوران فراعنه، از نمایشواره هایی دربارهی آفرینش خدایان، تعزیه ی ازیریس و رستگاری مردگان یا شفابخشی بیماران پدیدار شد.

تئاتر یونانی از مراسم مذهبی پرستش گروهی از ارباب انواع و خدایان و الهه ها به وجود آمد که در رأس آنها زئوس و هرا قرار داشتند. مهم ترین مراسم بزرگ داشت ایزدان به ویژه دیونیزوس، رب النوع حاصل خیزی، به پیدایش تراژدی منجر شد.

در ایران نیز علاوه بر نمایشواره های «سوغ سیاوش»

و نمایش‌های آئینی دیگر پیش از اسلام، در دوره‌ی صفویان نمایش بی‌نظیر تعزیه، از دل مراسم و آئین عزاداری سید و سالار شهیدان عالم، **امام حسین بن علی (ع)** جوشید و مایه و پایه‌ی گرمی‌داشت عمیق‌ترین و با ارزش‌ترین معتقدات مذهبی شیعیان در قالب تئاتر دینی شد. موضوع مراسم و آئین مذهبی در اسلام و مسیحیت و نقش آن در پیدایش نمایش‌ها و نیایش‌های بزرگ الهی خود جای تعمق و تفحص دقیق دارد و تطبیق آن با تئاتر کاری است تخصصی که اهل تئاتر دینی باید آن را پژوهش و تبیین کنند.

خاستگاه تئاتر

به هر تقدیر و با این مقدمه می‌توان به یقین منشأ پیدایش هنر نمایش و خاستگاه اساسی تئاتر در تاریخ راه، دیانت دانست. طبعاً این مقوله تا قبل از بعثت پیامبران الهی چون **مسیح (ع)** و **حضرت محمد (ص)**، در قالب نمایش‌ها و نمایش‌واره‌هایی محقق شده است که معتقدات دینی اولیه (اساطیر الاولین) را شامل می‌شوند.

از سوی دیگر، پیوند میان نمایش و نیایش، حاکی از ارتباط تنگاتنگ و تعامل میان مذهب و نمایش یا توانمندی این هنر در بیان زیبای معتقدات دینی است. در حقیقت، هنرهای نمایشی و تئاتر، در طول تاریخ همواره به‌عنوان مهم‌ترین ابزار، وسیله یا واسطه‌ی قوی انسانی، در خدمت تبلیغ و ترویج اصول اعتقادی، باورهای بشری، تکریم اخلاقیات و مبارزه با هواهای نفسانی و آلودگی

باطنی انسان بوده است. تئاتر از آن‌رو که هنری انسانی - اعتقادی و فلسفی است، می‌تواند در خدمت تربیت دینی جوامع و ترویج فرهنگ اصیل و عمیق بشری و اندیشه‌ها و آرمان‌های ماندگار قرار گیرد.

هنر نمایش و تئاتر، به این دلیل که قدرت اثرگذاری عمیق بر روح و روان، و باطن و ضمیر پاک انسانی و فطرت را دارد، ذاتاً هنری تربیتی است و می‌تواند در مسیر غایت دینی و رشد به سوی کمال قرار گیرد. چنانچه دین نیز به‌منظور تعالی و تربیت جوامع انسانی نازل شده و هرگاه این امور متعالی و قدسی، در قالب هنر دینی تجلی یافته، فضایی قدسی و معنوی آفریده شده و اثرات شایسته و بایسته‌ای پیرامون آن پدیدار شده است. تئاتر به‌عنوان مؤثرترین ابزار هنری و تربیتی (به‌دلیل ترکیب متنوع از هنرها و ادبیات) یا واسطه‌ی انسانی، قابلیت قرار گرفتن در مقام تربیت، و هنرمند در موقعیت مربی را داراست. توانایی‌های بالقوه‌ی هنر نمایش در این امر بر کسی پوشیده نیست.

اگر تربیت را تغییر رفتار یا تحول فکری، روحی و عاطفی در مسیر رشد و کمال انسانی بدانیم، هنر نمایش به‌دلیل ایجاد ارتباط اثرگذار و سازنده بر شخصیت مخاطب، عامل اساسی برای تربیت و تغییر رفتار است. تاریخ تئاتر نیز گواه این مدعاست که صحنه‌های عظیم نمایش‌های مذهبی و دینی، از مراسم آئینی و مناسک باستانی گرفته تا تئاتر تعزیه‌ی ایرانی و سایر نمایش‌های مذهبی، عامل مهمی برای اثرگذاری باطنی و تغییر

رفتار جمعی مخاطبان در جهت رشد کمال معنوی بوده‌اند.

هنر نمایش توانایی بازسازی و فضا سازی عمیق تر بین مسائل دینی و حقایق انسانی و تربیتی و ارائه‌ی الگوها و اسوه‌های برتر الهی و انسانی را در قالب تئاتر با زبانی ساده و قابل فهم دارد؛ زبانی برای دیدن و فهمیدن و بیان معارف که در گفتن نمی‌گنجد. با زبانی عمیق تر بین مفاهیم انسانی و معارف الهی

در اشکال نمایشی قابل انجام است. تئاتر دینی، با الهام و اقتباس از قصص و داستان‌های مذهبی، وقایع و تاریخ، یا مفاهیم و معارف معنوی و همانندسازی و تبدیل این مضامین به نمایش‌های امروزی، می‌تواند مؤثرترین ابزار تربیتی و تصویرکننده‌ی معانی باشد. ضرورتی ندارد که تئاتر دینی به‌صورت مستقیم به موضوع دین یا طرح وقایع و شخصیت‌های دینی بپردازد، بلکه می‌تواند به صورت غیرمستقیم مضامین دینی و مفاهیم معنوی را در موضوع نمایش وارد کند و مفسر آن باشد.

✓ هنرمند تئاتر دینی امروز، بیشتر از یک سخن‌ران، خطیب، استاد و معلم دینی می‌تواند در انتقال پیام و تربیت اعتقادی جامعه و تبلیغ و ترویج معنویت و ایمان به‌ویژه در میان نسل جوان، مؤثر باشد

شرط اساسی برای تأثیرگذاری تربیتی و ایجاد تحول در تئاتر دینی، اهلیت هنرمند است. یعنی هنرمند خود اهل معنا و معنویت، معتقد و مؤمن، و عامل باشد. لذا تربیت هنرمند تئاتر دینی در اولویت قرار دارد؛ هنرمندی که ابتدا خود دریافته و باور پیدا کرده باشد و سپس با عمل خود روی صحنه نمایش و زندگی، مربیگری کند. کلام چنین هنرمند شایسته‌ای چون از دل برمی‌آید،

✓ هنرهای نمایشی و تئاتر، در طول تاریخ همواره به‌عنوان مهم‌ترین ابزار، وسیله یا واسطه‌ی قوی انسانی، در خدمت تبلیغ و ترویج اصول اعتقادی، باورهای بشری، تکریم اخلاقیات و مبارزه با هواهای نفسانی و آلودگی باطنی انسان بوده است

✓ تئاتر دینی، با الهام و اقتباس از قصص و داستان‌های مذهبی، وقایع و تاریخ، یا مفاهیم و معارف معنوی و همانندسازی و تبدیل این مضامین به نمایش‌های امروزی، می‌تواند مؤثرترین ابزار تربیتی و تصویرکننده‌ی معانی باشد

لاجرم بر دل می‌نشیند و اثرگذار است. هنرمند نمایش دینی درست مثل عالمی است که اگر خود عامل نباشد، وعظ و خطابه‌اش بی‌معنی و بلااثر است! تئاتر دینی باید ابتدا مربیان خود را تربیت کند و سپس در اندیشه‌ی متربیبان باشد.

تئاتر دینی چون ریشه‌ی اعتقادی - اخلاقی و معنوی دارد، مورد قبول و اقبال عمومی و عامه‌ی مردم است؛ مخاطبانی که دارای فطرت سالم و پاک هستند، صداقت و صمیمیت دارند و با کوچک‌ترین تلنگر بر

اندیشه، عاطفه و احساس خود، تحت تأثیر قرار می‌گیرند و تحول می‌یابند. چنین نمایشی، به‌دلیل الهام و اقتباس از معارف دینی و الگوسازی و اسوه‌برداری از نمونه‌های عالی و برتر قهرمانان با فضیلت، فرهنگ‌ساز و فهیم، در طول زمان ماندگاری دارد. رنگ و بوی معنوی و معنابخش تئاتر دینی، شفابخش دل‌های پاک و بی‌آلایش است و در فضایی معنوی به راز و نیاز و رمزگشایی می‌پردازد، بعد زمان و مکان

را می‌شکند و موضوعی واحد اما فراگیر دارد.

همه‌ی عناصر نمایشی مهم و با ارزش، با تئاتر دینی تطبیق‌پیدامی‌کنند و در آن قابل تعمیم هستند. این نوع نمایش به لحاظ موضوع و مضمون، به مهم‌ترین مسائل انسان، یعنی

رابطه‌ی انسان با خدا، ارتباط انسان با خود، خلقت و خلاقیت می‌پردازد، حدیث نفس می‌کند و از نفس اماره می‌گوید، شیطان و فرشته را به مصاف با هم وامی‌دارد و در یک آزمایش و آزمون بزرگ قرار می‌دهد.

تئاتر دینی می‌تواند زمینه‌ی اجتماعی، فلسفی، اعتقادی، اخلاقی، حماسی، تاریخی و عرفانی داشته باشد و مضامین با ارزش دیگری را نیز در مسیر مطالعه‌ی خود قرار دهد و متناسب با نیاز مخاطبان تربیتی، موضوعات مفید

و مؤثری را انتخاب کند. نمایش دینی دارای پیام‌های عبرت‌انگیز، اندیشه‌ساز و باورپذیر است و در حوزه‌ی تعلیم و تربیت نیز کارایی بسیار دارد.

مخاطبان کودک و نوجوان نیز در این نوع نمایش قشر گسترده و عظیمی هستند که باورپذیرند و در شرایط فعلی، نیازمند بهره‌گیری از این هنر ناباند. تئاتر کودکان و نوجوانان، نیز، با توجه به رشد و توسعه‌ی روزافزون خود در سطح آموزش و پرورش و سایر نهادهای فرهنگی و هنری، نیازمند توجه جدی به مضامین دینی و تربیتی است. با توجه به هجوم فکری و فرهنگی غرب به نسل جدید و جوان جهانی، به‌ویژه ممالک شرقی و مسلمان با استفاده از ابزارهای ارتباطی جدید، هنر نمایش نیز می‌تواند به‌عنوان واسطه‌ی قوی در مقابل این تهاجم قرار گیرد.

انتقال پیام

هنرمند تئاتر دینی امروز، بیشتر از یک سخن‌ران، خطیب، استاد و معلم دینی می‌تواند در انتقال پیام و تربیت اعتقادی جامعه و تبلیغ و ترویج معنویت و ایمان به‌ویژه در میان نسل جوان، مؤثر باشد. ابزار هنری و نمایشی، قوی‌ترین واسطه‌ی فرهنگی، هنری و پرورشی است. مربیان تربیتی و معلمان، با استفاده از هنر نمایش با مضامین جذاب دینی و تربیتی، اثرگذاری تعلیمی و تربیتی ماندگارتری بر مخاطبان کودک و نوجوان دارند و در این حوزه کارایی بیشتر پیدا می‌کنند.

در مقطع تاریخی فعلی و شرایط

✓ شرط اساسی برای تأثیرگذاری تربیتی و ایجاد تحول در تئاتر دینی، اهلیت هنرمند است. یعنی هنرمند خود اهل معنا و معنویت، معتقد و مؤمن، و عامل باشد

خاص فرهنگی امروز، جامعه‌ی ما سخت نیازمند هنرمندانی است که بتوانند اصول و مبانی فکری ایرانی و اسلامی را در قالب‌های جذاب نمایشی به کودکان و نوجوانان منتقل کنند. نسل جدید و جوان بیشتر از شنیدن نیازمند دیدن و فهمیدن است تا در یک موقعیت عالی و باارزش، حقایق معنوی را ادراک و احساس کند.

هنر نمایش دینی در حوزه‌ی تعلیم و تربیت، بیشتر از انتقال اطلاعات، توانایی فهماندن و به باور نشان دادن دارد. آن‌گاه که مخاطب فهمید، در لحظات حساس حیات فکری و معنوی خود، به تداعی معانی دست می‌زند، به سوی خوبی‌ها و پاکی‌ها می‌رود و تربیت می‌شود. نمایشگران متعهد و متولیان تعلیم و تربیت می‌باید در تقویت و تشویق هنرمندان توانای تئاتر دینی بکوشند و با هم‌فکری و همراهی مادی و معنوی آن‌ها در مسیر پرپیچ و خم دوران جدید که خطرات و آفت‌های فکری و فرهنگی بسیار دارد، رسالت خود را به انجام رسانند.

لازم است تا تنها گوشه‌هایی از این فرهنگ با ارزش به دیدن در آید. خلاقیت و آفرینش هنری - نمایشی مستلزم درک و دریافتی تازه و بدیع از حقایق گذشته است تا بتوان پلی میان فرهنگ و هنر گذشته

با زندگی امروز ایجاد کرد. چنانچه نمایش تعزیه‌ی ایرانی در دوره‌ی اقتدار خود توانست با توده‌ی مردم مسلمان ارتباط برقرار کند، هنرمندان تئاتر دینی امروز نیز باید بتوانند با زبان هنری و مناسب با مخاطبان گسترده‌ی خود ارتباط بگیرند. این مهم نیازمند تحقیق و تلاش تخصصی هنرمندان و پژوهشگران حوزه‌ی دین و هنر نمایش و تربیت است.

این مقاله تنها مقدمه‌ای کوتاه و ناقص بر مقوله‌ی تئاتر دینی و تربیت است. امید می‌رود در فرصتی دیگر و به یاری اهل تئاتر، دین و تربیت آن را تکمیل کنیم.

تئاتر دینی باید بتواند با تغییر و تحول اساسی در طرح‌ها و ساختارهای اصلی خود، به تولید آثار نمایشی جدید و جذاب بپردازد و تصورات نادرست از مقوله‌ی دین را در ذهن مخاطبان بزداید. در مضامین

درمیان آن‌ها در مسیر پرپیچ و خم دوران جدید که خطرات و آفت‌های فکری و فرهنگی بسیار دارد، رسالت خود را به انجام رسانند. تئاتر دینی به منظور ورود به زندگی فکری و فرهنگی مردم به ویژه نسل جوان، باید طرحی نو دراندازد و با اتکا به معارف دینی متناسب با نیاز امروز، با شکل و شمایل جذاب و خلاق ظاهر شود و از تکرار و تقلید یا شعار و مستقیم‌گویی بپرهیزد.

تئاتر دینی باید بتواند با تغییر و تحول اساسی در طرح‌ها و ساختارهای اصلی خود، به تولید آثار نمایشی جدید و جذاب بپردازد و تصورات نادرست از مقوله‌ی دین را در ذهن مخاطبان بزداید. در مضامین